

Belgijska književnost francuskog jezika kao prostor identitarnog propitivanja

Nadovezujući se na pregled što ga je osamdesetih godina u sklopu *Povijesti svjetske književnosti* dala Gabrijele Vidan (u razgovoru s kojom ćemo i zaključiti svezak), u ovome broju *Književne smotre* nastojali smo zahvatiti prostor književnosti koja je – kronološki gledano – prva izvan granica Francuske nastaja na francuskom jeziku. Upregnuli smo se u taj posao u nadi da ćemo domaćim stručnjacima, istraživačima, prevodiocima, ali i općenito ljubiteljima književnosti barem odškrinuti vrata u golemo frankofonsko književno polje, koje se dugo smatralo marginalnom pojavom, ali u posljednje vrijeme sve više dobiva na važnosti. Da bismo se u to uvjerali, dovoljno je pogledati inflaciju francuskih književnih nagrada koje su od 2000. naovamo dodijeljene frankofonim autorima: jedan Goncourt (Belgijancu Weyergansu¹), dva Goncourta za prvi roman (dvojici Alžiraca), dva Goncourta srednjoškolaca, četiri Renaudota (jedan je dobio Bjelokoščanin Kourouma, jedan Kongoležanin Mabankou), dva Médicisa (od kojih je jedan pripao Belgijancu Toussaintu), tri Fémine itd.

Priznanje što ga francuska književnost danas odaje autorima koji dolaze iz tako različitih krajeva svijeta kao što su Subsaharska Afrika, Magreb, Belgija, Švicarska ili pak Quebec neusmijivo je povezano s identitarnim propitivanjem koje uglavnom prožima opuse tih autora. Kao okosnica i glavni ulog takozvanih frankofonskih književnosti, identitet, naime, sve češće postaje tema i u Francuskoj, ali i šire u Europi koja se suočava s učincima gospodarske i kulturne globalizacije, kao i s odgovornostima i fantomima svojih povijesnih odluka (spomenimo samo nove migracijske valove kao najrecentniji odgovor na njih). Činjenica je, pak, da taj zamućeni, mješoviti, nimalo jednoznačan kulturni prostor susreta (katkad miroljubiva, katkad eksplozivna) različitih vizija svijeta, frankofonske književnosti – belgijska kao i druge – istražuju već više od stoljeća.

¹ François Weyergans (rođ. 1941), član Francuske akademije od 2009. (došao je na mjesto Alaina Robbe-Grilleta), treći je Belgijanac nagrađen Goncourtom nakon Charlesa Plisniera (1896–1952), prvog stranca koji je nagradu dobio 1937. za roman *Faux passeports (Lažne putovnice)*, te Francisa Waldera (1906–1997), ovjenčanog 1958. zahvaljujući sjajnom romanu *Saint-Germain ou la négociation (Saint-Germain ili pregovori)*.

U aktualnom povijesnom kontekstu i suprotno dijalektici Središta i Periferija koja htjeli-ne htjeli upravlja njihovim odnosom, čini se da se u francuskom kulturnom dispozitivu koji pokazuje znakove krize napokon našlo mjesto i za književne frankofonije. Razlog tome – panoramski članak Marca Quaghebeura zorno pokazuje po čemu je belgijski slučaj u tom pogledu osobito zanimljiv – leži u činjenici da se u frankofonskim državama identitet shvaća i proživljava kao narativna konstrukcija po sebi, konstrukcija koja vuče podrijetlo i nužnost iz ontološke krize uzrokovane burnim susretom s Drugim, tako bliskim, a opet tako dalekim. Frankofoni je Belgijanac, da parafraziramo Charlesa Ferdinanda Ramuza, po svojem materinskom jeziku i po svojoj specifičnoj povijesti, “nefrancuski Francuz”. Stoga ćemo u ovome broju vidjeti da rješenje identitarnog pitanja u frankofonskoj belgijskoj književnosti nužno prolazi narativizacijom (što je jezično-književna činjenica *par excellence*) bića koje teškom mukom uspijeva sebe iskazati, definirati, odnosno prolazi autonarativizacijom koja ne može mimoći povijest, ali se njome služi slobodno, čak i po cijenu da se od nje udalji.

ONKRAJ JEZIKA

Zahvaljujući članku Denisa Laoureuxa razotkrit ćemo, dakle, tipično belgijsku sklonost da se dodavanjem slika kompenzira deficit legitimnosti što ga frankofoni belgijski autor osjeća spram zadatka da cizelira taj jezik koji jest njegov, ali ne sasvim, budući da ga nazivaju “francuskim”. Tipografski i grafički eksperimenti Maxa Elskampa (1862–1931) ili Jeana de Boschèrea (1878–1953), kao i kaligrafska istraživanja Christiana Dotremonta (1922–1979) pokazuju da Belgijanci imaju specifičan odnos prema jeziku. Jezik za njih nije samorazumljiv, nije zadovoljavajuće sredstvo izražavanja, postavlja klopke...

Flamanac Verhaeren (1855–1916) iskrivljava francuski jezik dotad nepojmljivim voluntarističkim elanom, a svoje zbirke pjesama osmišljava kao veliki majstor nordijske renesanse. Djela obično gradi kao diptihe ili triptihe po uzoru na stare slikare (vidi njegovu dvostruku zbirku sa samih početaka *Les Fla-*

mandes [*Flamanke*] i *Les Moines* [*Redovnici*]), dok će se u zbirci *Les villages illusoires* (*Varljiva sela*, 1895), koju Christian Angelet izdvaja kao osobitu u njegovu opusu, odlučiti na unutarnju organizaciju dostojnu idealne simbolističke izložbe portreta, kako slikanih, tako i klesanih.

Paul Nougé (1895–1967), glavni idejni motor briselskog nadrealizma dvadesetih godina prošloga stoljeća, glavni izazov vidjet će u izdaji jezika, na koju ne prestaje upozoravati, kao što saznajemo iz članka Valentine Bianchi. Od jezika se distancira, što se, između ostalog, očituje u odbacivanju automatskog pisanja koje zagovara Breton. Istovremeno se želi jezikom služiti učinkovito: poznavanjem nedostataka tog alata moći će se njime bolje služiti u cilju izrade svojih “potresnih predmeta”, jezičnih predmeta koji bi čitatelja trebali dovesti u stanje trajne destabiliziranosti i koji su u tom smislu usporedivi sa slikama njegova prijatelja i bliskog suradnika Renéa Magrittea.

Vremenski bliži nama, Henry Bauchau (1913–2012) autor je čiji romaneskni opus s jedne strane oživljava antički mit (tzv. tebanski ciklus), a s druge strane nastoji asimilirati bremenitu recentnu povijest, o čemu piše Stéphanie Crêteur. Bauchauov pripovjedač u romanu *La Déchirure* (*Živa rana*, 1966) teškom se mukom izražava, “u borbi je sa svojevršnim afazijom”, ali otkriva da je samo riječ Drugog put prema razumijevanju onoga što mu se događa. Otuda donekle otuđujuća potreba za introjeksijom.

OVO NIJE POVIJEST

Od osnutka 1830. pa do danas belgijska se država redovito dovodila u pitanje zbog strukturalnih osobitosti koje je u najmanju ruku čine čudnom u odnosu na koncept nacionalne države. Kao višekulturna i trojezična državna tvorevina, plod povijesti kojom je rijetko sama upravljala, Belgija je pred svoje frankofone književnike stavila istinske identitarne izazove. Odgovori su varirali već prema autoru i razdoblju, ali su uvijek sadržavali specifičan stav spram povijesti. Tako se 1880-ih veliki naraštaj simbolista upustio, na tragu utemeljiteljskog romana Charlesa de Costera *Legenda o Ulenšpigelu* (1867), u potragu za “germanskom dušom” te mješovite kulture evocirajući mitsku Flandriju u zlatno doba njezine renesanse. Tako su, zatim, točno stotinu godina poslije, pisci “belgijanstva”, izravno se referirajući na preokret vrijednosti “crnaštva”, ali s ironijom inherentnom postmodernizmu, uzdigli povijesnu prazninu i identitarno ništavilo u istinski identitet koji se definira samonegiranjem: identitet frankofonog Belgijanca, tvrde oni, počiva na tome da nema samo jedan nego više identiteta (koji su, k tome, izmrvljeni, kompleksni i teško se daju definirati).

Tako, najzad, u zanimljivom tekstu *Sous le pont Mirabeau* (*Ispod mosta Mirabeau*, 1943), koji se vidljivo – i s divljenjem – naslanja na Guillaumea

Apollinairea, čime se otkriva i opušteniji, ali živi odnos s francuskim kanonom, Madeleine Bourdouxhe (1906–1996) pokušava Veliku povijest, prvenstveno mušku povijest Drugog svjetskog rata svesti na tragično jednostavnu svakodnevicu mlade majke, koja je prisiljena poći u egzil nekoliko dana nakon što donese na svijet djevojčicu. Članak Emilije Surmonte nudi analizu veoma suptilnog pisma zasnovanog na intertekstualnosti, ustrajnom radu na detalju i estetiци svakodnevica, pisma kojemu su bliže evokacija i neizrečeno od bučnosti “toga čudnog rata”.

Budući da kolektivna povijest razočarava, pojedinac utočište pronalazi u gradnji vlastite povijesti. Vjerovati, kao što to čini Gustave Dieujeu, protagonist romana Marcela Thiryja (1897–1977) naslovljenog *Echec au temps* (*Poraz u vremenu*, 1945), da postoji svijet u kojemu je bitku kod Waterlooa odnio Napoleon, znači sanjati o svijetu u kojemu Belgija vjerojatno ne bi ni postojala,² a današnji bi Belgijanci zacijelo bili Francuzi. Taj pokušaj modificiranja povijesti literaturom proizlazi, kao što jasno pokazuje pomna analiza Stéphaniea Carliera, iz ontološke, a time i identitarne krize, kojoj je jedan od mogućih objašnjenja, stvarnih i simboličnih, problematičan odnos s Ocem.

U dramskom opusu Paula Willemsa (1912–1997), odbacivanje historiciteta zadobiva obrise i polučuje učinke magičnog realizma. Prema mišljenju Laurence Pieropan, to odbacivanje potječe iz “istinske rane vremena” koja stvara potrebu za “književnim balzomom”, ali se u djelu *Il pleut dans ma maison* (*Kiši u mom domu*, 1962) manifestira kao “kriza teatarskog lika”.

Jean-Claude Kagomba smatra da Hubert Juin (1926–1987) u svojem opusu utočište pronalazi u pograničnom regionalizmu: njegov se roman *Paysage avec rivière* (*Krajolik s rijekom*, 1974) smješta u žanrovskom međuprostoru eseja i fikcije, a geografski se odvija u njegovu rodnom selu Athusu, uz dvostruku granicu s Francuskom i Luksemburgom. Svodeći osobnu priču naratora na taj krajolik-simbol, Juin konstantno priziva poput pijeska živ i kompleksan identitet koji se koleba između Pariza iz razdoblja zrelosti i sjećanja na predjele iz vremena djetinjstva.

Na zamučeni, nekonformistički identitet upućuje nas i Gaston Compère (1922–2008), koji u dramskom djelu *Dernier duc d'Occident* (*Posljednji vojvoda zapada*, 1977) na scenu dovodi povijesnu ličnost Karla Smjelog: francuska historiografija uzurpirala mu je identitet jer se usudio sanjati nemoguće – obnovu “međucarstva”, odnosno bivše Lotaringije, na koju

² Nakon što ga je revolucionarna Francuska pripojila 1792, teritorij današnje Belgije integriran je 1815, nakon Bečkog kongresa, u Nizozemsko Carstvo kojemu su prijestolnice bile Bruxelles i Amsterdam. Ishod bitke kod Waterlooa zabetonirao je odluku Kongresa (glavni je akt potpisan samo devet dana prije sukoba), ali je doveo i do belgijske revolucije 1830. i stvaranja belgijske države.

se Belgija povremeno poziva. Smrt Karla Smjelog, koji je i sam plod hibridne povijesti i čije tijelo je pronađeno golo, unakaženo i neprepoznatljivo, prefigurira u Compèreovu tekstu onu identitarnu nesigurnost koja će biti *leitmotiv* frankofonske belgijske književnosti osamdesetih godina.

Tih istih osamdesetih godina koje intenzivno propituju “belgijanstvo” jedan neolirski pjesnik poput Guyja Goffettea (rođ. 1947) izvrtanjem mita pronalazi u sebi svojstva prizemnog Ikara kojemu je od leta draži labirint stvarnosti. Evocirajući jednu od mogućih interpretacija glasovite Bruegelove slike, pjesnik bježi pred poviješću i utočište pronalazi u “intenzivnom zahvaćanju svakondevice”, odakle i naslov zbirke koju analizira Linda Maria Baros – *Eloge pour une cuisine de province (Pohvala provincijskoj kuhinji, 1988)*.

Likovi Françoise Lalande (rođ. 1941) u svojoj potrazi za identitetom također nailaze na slijepu ulicu povijesti. Njezin romaneskni ciklus vrti se oko obitelji Keil, zapravo njezinih predaka s kojima osamdesetih godina uranja u mrak Auschwitzta, istražujući područje pamćenja/sjećanja i postpamćenja. Tu identitarnu potragu, nelagodnu i bolesnu, autorica proživljava u stalnoj napetosti između osobne i kolektivne povijesti, a kraju je privodi u romanu *Nous veillerons ensemble sur le sommeil des hommes (Zajedno ćemo bdjeti nad snom ljudi, 2012)* afirmirajući – što analizira i članak Joanne Teklik – nužnost “umirenog sjećanja”.

DRUGOST KAO IDENTITET

Vidjeli smo da je kod frankofonih belgijskih autora nelak odnos s poviješću kao znak ontološke krize popraćen očitim identitarnim propitivanjem. To se propitivanje odvija u svim mogućim varijantama jednadžbe koja je u savršenom skladu s kulturno-društvenom strukturom te zemlje: “Ja je netko drugi.” U to možemo ubrojiti i odnos s ocem i društvom, nužnost da se kontrolira individualna ili kolektivna povijest koja još od kraja 1920-ih godina formira pogled Michela de Ghelderodea (1898–1962) na dramu. Smještajući ishodišta teatra, koji je po definiciji kolektivna kreacija, u određene vrste ritualiziranih društvenih interakcija (procesije, proštenja itd.), Ghelderode, kao što ćemo vidjeti u analizi Sorina C. Stana, u svojim komadima propituje identitet “dramskog autora” koji osjeća posljedice rastuće važnosti glumca i redatelja koji se nameću kao stvaralačka *alter ega*.

Glasoviti otac inspektora Maigreta (detektiva u kojega senzibilitet i opservacija odnose prevagu nad artificijelnošću racionalnog promišljanja), Georges Simenon (1903–1989) pisao je i tzv. kolonijalne romane u kojima je pokazao svoju dobro znanu ljubav prema “malim ljudima”. No u njima ih suočava s Drugim, odnosno s crnim čovjekom – Afrikancem. Iza stereotipne i egzotične slike toga Drugog mladi

protagonist romana *Coup de lune (Mjesečev utjecaj, 1933)*, koji ovdje proučava Gabrielle Jacquet, otkrit će svojega dvojnika i put prema samome sebi.

Analizirajući opise likova Jean-Philippea Tous-sainta (rođ. 1957), Christophe Meurée uočava da oni počivaju na izričitoj subjektivnosti. Identitet tih likova, čiji se obrisi daju u problematičnoj relaciji s Drugim, zasniva se na razlikovanju – esencijalnom za odnos među likovima – između uzajamnog poznavanja i priznavanja (zbog čega su opisi važni). Upravo priznavanje, zahvaljujući distanci koju pretpostavlja, omogućuje istinsko zajedništvo.

Iako bliže nama, romaneskni opus Amélie Nothomb (rođ. 1966) također je prožet – ovaj put na potki oklijevanja – propitivanjem belgijanstva, njegovim poimanjem i izricanjem. U prvo se vrijeme smatrajući (točnije, silno se želeći smatrati) Japan-kom, Nothomb se nakon razočaranja zatječe u paradoksalnoj situaciji u kojoj ne-identitet postaje identitetom: “konačno, kad nisi ništa, onda si Belgijanac.”

PROSTOR RECEPCIJE, PROSTOR PRAKSE

Pitanje problematičnog identiteta provlači se, točnije donedavno se provlačilo, kada je riječ o frankofonskoj belgijskoj književnosti, i na razini recepcije. Naime, na području Hrvatske, koja je, slično Belgiji, proživjela mnoga povijesna previranja i bila sastavnim dijelom raznih državnih tvorevina te je identitarno, a kroz to i jezično pitanje, itekako mora zanimati, belgijska je književnost francuskog jezika desetljećima gotovo redovito podvođena pod “matičnu” francusku književnost i kao takva se ovdje – istina, ne prečesto – prevodila, objavljivala, čitala i kritički opservirala. Tako članak Vande Mikšić nudi pregled prijevodne recepcije frankofonske belgijske književnosti u Hrvatskoj, ali i ukazuje na propuste, odnosno potencijalne prijevodne projekte za budućnost. Marjana Đukić fokusirala se pak na recepciju, književnu i kazališnu, Nobelovca Mauricea Maeterlincka u Srbiji i Crnoj Gori. Budući da u ovome svesku *Književne smotre*, časopisa koji je oduvijek veliku pozornost pridavao ne samo teoriji i kritici, nego i samoj književnoj praksi na kojoj one počivaju, nastojali smo ulomcima i kraćim poetskim i proznim tekstovima autora koji dosad nisu prevedeni na hrvatski, a o čijim se djelima ovdje raspravlja, obogatiti uvide u frankofonski dio belgijske književne produkcije.

VOKACIJA: PROSVJETITELJICA

Uvide kojima je, uz neveliku prijevodnu i kritičku recepciju, put utrla Gabrijela Vidan svojim sažetim, ali iznimno informativnim i relevantnim panoramskim tekstom o belgijskoj književnosti “francuskog izraza” (*Povijest svjetske književnosti*, knjiga 3, ur. Gabrijela

Vidan, Liber/Mladost, Zagreb, 1982, str. 765–778). Stoga smo s gospođom Vidan porazgovarali o tom iskustvu, o sponama koje je općenito vežu za Belgiju i belgijsku književnost, kao i o nekim drugim pitanjima koje se izravno ili neizravno Belgije dotiču.

* * *

Iako je zamišljen kao panoramski uvid u frankofonsku belgijsku književnost, ovaj svezak nema pretenzija biti iscrpan. Tek izdaleka, ili posredno, dotiče se nekih važnih autora poput Eekhouda ili Rodenbacha, Hellensa ili Michauxa, Mertensa ili Verheggena, kao i nekih bitnih, za belgijski književni korpus tako specifičnih dionica kao što su strip, nadrealizam ili fantastika. No u tome nipošto ne želimo vidjeti nedostatak, nego, naprotiv, izazovnu mogućnost za daljnja istraživanja.

Ovom se prilikom želimo najiskrenije zahvaliti redakciji *Književne smotre*, napose urednicima Daliboru Blažini i Ireni Lukšić, koji su nam ponudili uređivanje ovog “belgijskog” broja i pratili nas tijekom svih faza realizacije. Zahvalni smo svim sura-

dnicima na projektu, među kojima valja istaknuti sjajne mlade prevoditeljice i lektorice: s takvom ekipom užitak je raditi! Velika hvala ide i ustanovama koje su financijski poduprle naš projekt: Wallonie-Bruxelles International, Federacije Wallonie-Bruxelles – Ured za promicanje književnosti i Sveučilišna agencija za frankofoniju (AUF); kao i Sveučilištu u Zadru, koje je kao partner sudjelovalo u ovom pot-hvatu. Europski kolež za književne prevoditelje u Seneffeu osigurao je dvotjedni boravak za dvije naše prevoditeljice i na taj način pripomogao realizaciji broja. Najdublje zahvale upućujemo gospodinu Marcu Quaghebeuru, ravnatelju Arhiva i muzeja književnosti u Bruxellesu, teoretičaru belgijske književnosti i književniku koji nam je, zajedno sa svojim kolegama, iznimno stručno i nesebično pomagao u realizaciji svih segmenata sveska. Toj smo ustanovi, kao i Kraljevskom institutu za umjetničku baštinu (KIK-IRPA-u), neizmerno zahvalni i za ustupanje ilustracija, a nositeljima autorskih prava za ustupanje književnih tekstova i ulomaka. Zahvaljujući svima njima belgijski frankofonski broj danas je pred vama upravo u ovom obliku. Stoga, ugodno čitanje!